

IV. RAZDOBLJE OD 1790. DO 1883.

1. U nedostatku jedne novije oveće sinteze o hrvatskoj povijesti XIX stoljeća, posebno je značenje u posljednjem desetljeću pripalo dvjema zbirkama studija koje svojom tematikom obuhvaćaju ovo razdoblje u cjelini. Knjiga Igora Karamana, *Privreda i društvo Hrvatske u XIX stoljeću* (Zagreb 1972, 365) sastoji se od petnaest priloga, koji su, osim jednoga, bili već prije objavljeni na različitim mjestima i pretežno se odnose na drugu polovicu XIX stoljeća. Slično obilježje imaju »Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća« od Jaroslava Šidak a (Zagreb 1973, 404). Ova knjiga sadržava osamnaest studija od kojih je devet izašlo u zadnjih deset godina, a u svima je znanstveni aparat dopunjen novim podacima ili je za ovo izdanje bio tek izrađen. Za razliku od prve knjige, u potonjoj se — osim starijeg priloga »Hrvatsko pitanje u Habsburškoj monarhiji« (1963) — nalaze dvije rasprave u kojima autor razmatra razvoj jugoslavenske ideje u XIX stoljeću¹ i dvije u kojima prikazuje političku djelatnost Ivana Mažuranića i Ivana Kukuljevića Sakcinskoga od preporodnih dana do kraja njihova života.²

Gospodarski razvoj Slavonije do kraja XIX stoljeća izložila je u cjelovitom pregledu Miroslava Despot,³ a Dalmacije I. Karaman.⁴

Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri I, 1797—1882* (Pazin 1967, 321), prikazao je opširno i svestrano povijest Istre od propasti mletačke vladavine do smrti biskupa Jurja Dobrile, kojega je životu i ratu posvetio drugi dio knjige (str. 195—321).⁵

¹ J. Šidak, *Prilog razvoju jugoslavenske ideje do g. 1914, Naše teme IX, Zagreb 1969* (Studije 45—64); *Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici do I svjetskog rata, Encyclopaedia moderna 4—5, 1967* (Studije 65—84; njem. prijevod, bez bilježaka, u zborniku »Donauraum — gestern, heute, morgen«, Wien 1967, 93—111).

² J. Šidak, *Ivan Mažuranić kao političar, Kolo, n. s. III/II, Zagreb 1965* (Studije 279—308); *Politička djelatnost Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Radovi Instituta za hrvatsku povijest* (dalje Radovi IHP) 2, 1972 (Studije 221—277). — Potonju raspravu dopunjuje studija istog autora »Ivan Kukuljević — osnivač moderne hrvatske historiografije«, *Historijski zbornik* (dalje HZ) XXIV—XXV, 1972—73, 5—29.

³ M. Despot, *Ekonomsko-historijski razvoj Slavonije unutar njenog manufakturnog i industrijsko-proizvodnog procesa u XVIII i XIX stoljeću, Zbornik radova I Znanstvenog sabora Slavonije i Baranje, Osijek 1970, 245—282* (s pregledom literature, 280—282).

⁴ I. Karaman, *Problemi privrednog razvitka Dalmacije pod austrijskom upravom, Mogućnosti 6, Split 1965* (Privreda, 266—290). — I. Karaman je u jednom kraćem prilogu na njemačkom jeziku utvrdio bitna obilježja u razvoju agrara Slavonije i Srijema od XVIII do XX st. (*Die Hauptmerkmale der landwirtschaftlichen Verhältnisse in Slavonien — Syrmien vom 18. bis 20. Jahrhundert, A Magyar Mezőgazda sági, Múzeum Közleményei 1971—1972, 223—228*), a u jednom daljem članku prikazao promjene u strukturi gradskog stanovništva u Hrvatskoj do 1914. (*Die Entwicklung der sozial-wirtschaftlichen Struktur der städtischen Einwohnerschaft Kroatiens in der vorindustriellen und industriellen Zeit, zbornik »Wirtschaft und Gesellschaft in der Zeit der Industrialisierung«, Hannover 1974, 778—798*).

⁵ Prvi dio ove knjige izašao je 1960. u šapirografiranom izdanju pod naslovom »Istra u osvitlu narodnog preporoda (1797—1860)«, a drugi u zborniku »Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri«, Zagreb 1969, s naslovom »Biskup Dobrila i njegovo doba (1861—1882)«.

Povijest političkih stranaka u hrvatskim zemljama u XIX stoljeću (do 1914) obradili su u sažetom obliku enciklopedijskog članka J. Šidak, M. Gross i D. Šepić.⁶

Na cijelo se razdoblje XIX stoljeća odnosi i rasprava Mirjane Gross o utjecaju socijalne strukture na karakter nacionalnog pokreta u hrvatskim zemljama.⁷

Posebno mjesto u cjelovitim prikazima ovog razdoblja zauzima opširan pregled češko-hrvatskih kulturnih i političkih odnosa u kolektivnom djelu čeških povjesničara »Češi a Jihoslované v minulosti« (do g. 1918), koje su oni s osobitom pomnjom izradili pod vodstvom glavnog urednika Václava Žáček a.⁸

2) 1790—1835.

Razdoblje koje je neposredno prethodilo preporodom pokretu još uvijek ne nailazi na dovoljnu pažnju historičara. Pokazuje to svega desetak priloga, uglavnom kraćih, koji su objavljeni u ovom desetljeću a pretežno se odnose na područje kulture.

Rezultate svojih istraživanja o razvoju manufakture u Hrvatskoj do 1848, koje je do tada iznijela u brojnim priložima, Miroslava Despot je izložila u jednom preglednom članku na njemačkom jeziku.⁹ Na ekonomiku Hrvatske do g. 1813. odnosi se jednim svojim dijelom i opsežniji rad Slavka Gavrilovića, Prilog historiji trgovine i migracije Balkan — Podunavlje XVIII i XIX stolecía, Beograd 1969. Novu izvornu građu o gospodarskom razvoju na početku XIX st. donose također Ivan Erceg i Ferdo Gestrin.¹⁰

Za odjek revolucionarnih ideja u hrvatskom društvu nakon 1789. važan je prilog Olge Šojat o dvjema pjesmama na kajkavskom narječju iz 1794. i 1796, od kojih se prva širila i u krugu mađarskih »jakobinaca«. Pošto je pronašla i potpun tekst druge pjesme, autorica je nesumnjivo dokazala da su

⁶ Enciklopedija Jugoslavije VIII, 1971, 171—179, s. v. Stranke političke. Hrvatska. (Dio do 1883. napisao je J. Šidak.)

⁷ M. Gross, Einfluss der sozialen Struktur auf den Charakter der Nationalbewegung in den kroatischen Ländern im 19. Jahrhundert (zbornik »Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen« 3, München-Wien 1971, 67—92)

⁸ »Češi a Jihoslované v minulosti. Od nejstarších dob do roku 1918.« (str. 751, Academia, Praha 1975). U zajedničkom okviru češko-jugoslavenskih odnosa V. Žáček je napisao pogl. VI i VII (preporodno doba i revolucija 1848—49, 217—343), a Miroslav Šesták pogl. VIII/2 (do pojave naprednjaka potkraj stoljeća, 403—487). Knjiga je snabdjevena temeljitom bibliografijom te indeksom različitih imena (672—751).

⁹ M. Despot, Über die Entstehung und Entwicklung der Manufakturen in Kroatien bis zum J. 1848, Studia historiae oeconomicae 4, 1969, Poznań 1970, 141—156 (s pregledom literature, 155—156).

¹⁰ I. Erceg, Građa o gospodarskim prilikama kotara Buje, Pula i Vodnjan god. 1816, VHA u Rijeci i Pazinu XI—XII, 1966—67, 89—120; F. Gestrin, Nekaj virov za pomorstvo Reke in drugih naših pristanišč s Senegallio (1802—1811), na i. mj. XVII, 1972, 78—92.

to dva različita, ali po svom sadržaju i obliku veoma srodna teksta, kojima autor ostaje za sada nepoznat.¹¹ — O neuspjelom, iako odobrenom, pokušaju Franje Bogdanića da 1792/93. pokrene novine na »ilirskom« jeziku, tiskane latinicom i ćirilicom, priopćio je nešto nove izvorne građe Sl. Gavrilović.¹²

Kratkotrajnu vladavinu Napoleona I u hrvatskim zemljama učinio je predmetom svojeg priloga o tadašnjim prilikama na otoku Korčuli Vinko Ivančević.¹³

Značenje Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu, do 1850. najviše školske ustanove u Hrvatskoj, i ulogu njezinih studenata u pripremljenoj fazi preporodnog pokreta obradio je Jaroslav Šidak.¹⁴ On je, s pomoću novo pronađene građe, osvijetlio i prvi pokušaj, poduzet 1832, da se na spomenutoj školi predaje narodni jezik (na kajkavskom narječju), a objavio je u svom izboru i najvažniju izvornu građu za povijest visokoškolske nastave u Zagrebu od 1669. do 1874.¹⁵ — Postanak Pravnog fakulteta u sastavu Kr. akademije znanosti 1776. izložio je u posebnoj raspravi Vladimir Bayer.¹⁶ U istodobnom nastojanju da se postigne ortografsko i jezično jedinstvo u Dalmaciji važan je bio udio grada Zadra u raspravama o tom pitanju, koje je u opširnijem

¹¹ O. Šojat, O dvjema kajkavskim revolucionarnim pjesmama s kraja osamnaestog stoljeća, *Croatica I*, Zagreb 1970, 211—236. (Osim teksta obju pjesama autorica donosi također tekst kontrarevolucionarnog kajkavskog pamfleta iz 1801. od kapucina Grgura Maljevca.) Usp. također ocjenu toga rada od J. Šidaka u HZ XXIII—XXIV, 1970—71, 538—539, i raspravu Wolfganga Kesslerera, *Der Bauer als Ziel politischer Agitation* (s njemačkim prijevodom »Pamfleta« iz g. 1794), u zborniku »Der Bauer Mittel- und Osteuropas im sozio-ökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts«, Köln-Wien 1973, 215—242. — Jedan novi prilog raspoloženu u zagrebačkom građanstvu g. 1794. objavio je J. Šidak, Dva priloga za hrvatsku povijest u XVIII stoljeću, *Arhivski vjesnik IX*, 1967, 129—136. — Na temelju arhivskih istraživanja Dana Zwitter-Tehovnik, *Wirkungen der Französischen Revolution in Krain*, Wien-Salzburg 1975, 277, potpuno je osvijetlila zagonetnu ličnost i djelatnost S. H. Taufferera, kome se u literaturi pripisivalo, između ostaloga, i autorstvo spomenutog »Pamfleta«.

¹² Sl. Gavrilović, Pokušaj Franje Bogdanića oko izdavanja narodnih novina 1792—1793, *Godišnjak FF u N. Sadu X*, 1967, 134—142. — Novu građu o prilikama u Hrvatskoj 20-ih godina sadržava dalji prilog Sl. Gavrilovića, *Otpor prema apsolutizmu u Slavoniji i Hrvatskoj 1821—1825*, HZ XVIII, 1965, 119—128.

¹³ V. Ivančević, *Korčula pod Francuzima (1806—1813)*, *Radovi Instituta JAZU 19*, Zadar 1971, 341—371.

¹⁴ J. Šidak, *Regia scientiarum academia*, *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu (dalje Spomenica) I*, 1969, 49—78; *Studentski pokret do otvaranja Sveučilišta*, na i. mj. I, 437—449. — O razvoju školstva u Hrvatskoj nakon ukinuća isusovačkog reda uopće usp. J. Šidak, *Jedno stoljeće u razvoju školstva u hrvatskim zemljama (1773—1874)*, *Zbornik za historiju školstva i prosvjete 9*, Zagreb 1975, 37—48 (u njemačkom i mađarskom prijevodu objavljeno u »Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1975«, Eisenstadt 1976).

¹⁵ J. Šidak, *Nastupno predavanje dra Matije Smodeka o hrvatskom jeziku u Kr. akademiji znanosti 6. studenoga 1832*, *Kaj II*, 1969, br. 12, 10—13. — Prilozi za povijest visokoškolske nastave u Zagrebu, *Spomenica I*, 293—376.

¹⁶ V. Bayer, *Osnivanje Pravnog fakulteta u Zagrebu (god. 1776) i njegovo definitivno uređenje (1777. god.)*, *Zbornik Pravnog fakulteta XIX*, 1969, 221—278.

članku prikazao Zlatko Vince.¹⁷ Isti je autor obratio pažnju ovoj problematici, koja po svom značenju prelazi uske granice pismenosti, i u tadašnjoj Slavoniji.¹⁸

3) 1835—1848.

Doba Hrvatskoga narodnog preporoda, koji je kao pokret započeo s izlaženjem Gajevih listova, naišlo je u ovom desetljeću na pojačani interes zahvaljujući prvenstveno znanstvenim skupovima o Hrvatskom narodnom preporodu (1966) i o Lj. Gaju (1972).

Cjelovit pogled na preporodnu problematiku dao je na osnovu dosadašnjih istraživanja J. Šidak u svom referatu »Hrvatski narodni preporod — ideje i problemi«.¹⁹ S težištem na književnoj problematici učinio je to i Jakša Ravlić u uvodu svom izboru tekstova u kojem je preporodno razdoblje produžio daleko nakon 1850.²⁰ Jezično pitanje s kojim je preporodni pokret započeo, obradili su s novih vidika Dalibor Brozović i Zl. Vince.²¹

Gospodarske prilike u kojima se taj pokret odvijao ocrtali su u svojim prilogima I. Karaman,²² M. Despot²³ i Vasilije Krestić.²⁴

¹⁷ Zl. Vince, Zadar kao središte raspravljanja o književnom jeziku u prvoj polovini XIX stoljeća u Dalmaciji, Radovi Instituta JAZU XI—XII, Zadar 1965, 405—460.

¹⁸ Zl. Vince, Grafijsko-pravopisna pitanja pretpreporodnog i preporodnog doba u Slavoniji, Zbornik radova I Znanstvenog sabora Slavonije i Baranje, Osijek 1970, 773—810.

¹⁹ Kolo, n. s. IV, 1966, br. 8—10, 137—157 (Studije, 95—111; njem. u zborniku L. Štúr und die slavische Wechelseitigkeit«, Bratislava 1969, 61—89). — Sličan zadatak, služeći se literaturom objavljenom do g. 1971, postavio je sebi Wayne S. Vucinich, Croatian illyrism: its background and genesis, u zborniku izdanom 1975. u čast Robertu Kannu (Intellectual and Social Developments in the Habsburg Empire From Maria Theresa to World War I, East European Monographs 11, 55—113).

²⁰ J. Ravlić, Hrvatski narodni preporod — Ilirska knjiga I—II, Pet stoljeća hrvatske književnosti (usp. ocjenu J. Šidaka u HZ XXI—XXII, 1968—69, 580—584). — Ponovni pokušaj da se poslije A. Barca (1954) opet jednom u cjelini prikaže književnost ilirskog razdoblja, produžujući ovo do u šezdesete godine, predstavlja »Ilirizam« Milorada Živančevića u 4. knjizi »Povijesti hrvatske književnosti« (1975, 7—217).

²¹ D. Brozović, O ulozi Lj. Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije, RIHP 5 (zbornik: U povodu 100-godišnjice smrti Ljudevita Gaja), 1973, 35—63. — Zl. Vince, O nekim pitanjima hrvatskoga književnog jezika u doba ilirizma, Forum XIII, Zagreb 1974, knj. XXVIII, 261—300.

²² I. Karaman, Ekonomske prilike u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda, Kolo, n. s. IV, br. 8—10, 180—193. (Privreda, 9—22; njem. pod naslovom »Das kroatische Handelsbürgertum«, Österr. Osthefte 2, 1969, 85—94.)

²³ M. Despot, Gospodarske i trgovačke prilike u Hrvatskoj u vrijeme ilirizma, Povijesni muzej Hrvatske, Predavanja 21, 1970, 9.

²⁴ V. Krestić, Stanje saobraćaja u Hrvatskoj u vreme ilirskog pokreta, Kolo, n. s. IV, 1969, br. 8—10, 194—199. — Arhivsku građu o pripremama za gradnju željezničkih pruga u Hrvatskoj, važnu za njezinu ekonomsku povijest nakon g. 1825. u cjelini, objavio je u dva omašna sveska Bernard Stulli, Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825—1863 (str. 720 i 452; izdao IHP).

Od najistaknutijih preporoditelja, osim I. Mažuranića i I. Kukuljevića,²⁵ posebna je pažnja obraćena značenju i djelatnosti Ljudevita Gaja, u povodu stogodišnjice njegove smrti (1872), i, u vezi s njime, grofu Janku Draškoviću.²⁶ Gajeva ličnost svestrano je osvijetljena, iako posljednja riječ o njemu nije još izgovorena. Cjelovite studije o Gajevu životu i djelatnosti do njegove fizičke odnosno političke smrti potječu u prikazanom razdoblju iz pera pok. Josipa Horvata i američke historičarke Elinor Murray-Despalatović.²⁷ J. Šidak je kritički izložio stoljetnu diskusiju koja je svojim sumnjama i oprečnim sudovima učinila Gaja jednom od najspornijih ličnosti u hrvatskoj povijesti,²⁸ a svojom je raspravom o Gajevim, tobože tajnim, vezama s knezom Metternichom, koju je izradio na temelju do tada neupotrijebljenih izvora,²⁹ pridonio da se do kraja rasvijetli pitanje njegovih dvaju memoranduma Metternichu iz 1846/47.

Pravopisno-jezičnu komponentu u preporodnom pokretu potanje objašnjavaju Miodrag Popović i Zl. Vince u svojim prilogima o Gajevu odnosu prema Vuku St. Karadžiću i o pogledima A. Kuzmanića na Gajevu reformu.³⁰ Gajev odnos prema Karadžiću razmatra također Viktor Novak u svojoj knjizi »Vuk i Hrvati«,³¹ unoseći ga u širi okvir preporodnog pokreta i Karadžićeva stajališta prema njemu u cjelini.

Odjek Ilirskog pokreta u različitim sredinama još je oskudno istražen s obzirom na Dalmaciju. Opširnije ga je prikazao Vinko Foretić,³² a Gajev osobni udio u njemu Stijepo Obad.³³ Slabije izražen utjecaj toga pokreta na

²⁵ Vidi bilj. 2.

²⁶ J. Šidak, Hrvatski preporodni pokret i grof Janko Drašković, Kaj V, 1972, br. 11, 3—15 (Studije 181—194).

²⁷ J. Horvat, Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo doba. Zagreb 1975, 350. (Od str. 350—374 uvrštena je u tu knjigu i rasprava J. Šidaka, navedena niže u bilj. 28, u kojoj je autor dao sažetu ocjenu Horvatova rada iz 1960, a u njezinu Dodatku, 375—379, kritički prikazao najnoviju literaturu, uključujući i posljednju Horvatovu knjigu.) — E. Murray-Despalatović, Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement (East European Monographs XII, New York — London, 1975, 271). Usp. od istog pisca prilog u Gajevu zborniku gdje pokušava da uđe u srž Gajevih idejnih shvaćanja i da njihovu nedovoljno određenom sveslavenstvu suprotstavi izraziti hrvatski nacionalizam (Ljudevit Gaj — panslavist i nacionalist, RIHP 3, 111—122).

²⁸ J. Šidak, Ljudevit Gaj kao historiografski problem, RIHP 3, 7—34.

²⁹ J. Šidak, »Tajna politika« Lj. Gaja i postanak njegovih »memoranduma« knezu Metternichu 1846—47, Arhivski vjesnik XIII, 1970, 397—434 (Studije, 195—220; bez priloženih dokumenata).

³⁰ M. Popović, Ljudevit Gaj i Vuk St. Karadžić, Radovi IHP 3, 93—110. — Zl. Vince, Odnos A. Kuzmanića prema Ljudevitu Gaju (s posebnim osvrtom na grafijsko-jezičnu problematiku), na i. mj. 3, 65—91.

³¹ V. Novak, Vuk i Hrvati, Beograd 1967, 645 (na preporodno razdoblje do 1850. odnose se str. 111—295).

³² V. Foretić, Prva faza hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji (do sredine 19. stoljeća), Kolo, n. s. IV, br. 8—10, 158—169.

³³ S. Obad, Doprinos Lj. Gaja širenju ilirstva u Dalmaciji, Radovi IHP 3, 123—138.

zamršene prilike u Srijemu ukratko je izložio Sl. Gavrilović.³⁴ O odjeku preporodnih ideja u djelatnosti Istranina Petra Studenca pisao je Jakša Ravlić.³⁵

Osim još ponekog priloga o Gaju,³⁶ preporodno je razdoblje osvijetljeno u nekim daljim svojim pojedinostima, važnima za ocjenu cjeline tadašnjih zbivanja. Ljubomir Durković-Jakšić objavio je biografiju Pavla Čavlovića, sudionika užega Gajeva kruga, dodajući joj faksimil svih četrnaest brojeva »Branislava« (1844—45), koji su ilirci zbog preoštire zagrebačke cenzure tiskali u Beogradu.³⁷ Ljerka Sekulić se u studiji o ulozi »Lune«, književnog priloga zagrebačkih njemačkih novina, u kulturnom životu Hrvatske nakon 1830, nije ograničila samo na užu književnost nego je u poglavlju o »odjecima političkih zbivanja« (86—112) uvjerljivo pokazala da se taj časopis u proučavanju preporodnog pokreta ne smije mimoilaziti.³⁸ Arnold Suppan opisao je odnos službene cenzure prema Gajevim listovima,³⁹ J. Šidak otpor seljačkog plemstva u Turopolju (kraj Zagreba) protiv ilirskog pokreta;⁴⁰ I. Karaman ličnost kapitalista i istaknutog narodnjaka Ambroza Vranjicana;⁴¹ M. Despot ekonomskog pisca F. F. Šporera u preporodno doba;⁴² a slovački povjesničar Vladimír Matula objavio je dragocjenu građu iz pera mladog B. Šuleka.⁴³

³⁴ Sl. Gavrilović, Odjeci ilirskog pokreta u Sremu, na i. mj., 205—212.

³⁵ J. Ravlić, Petar Studenac — prvi hrvatski narodni preporoditelj u Istri, Pazinski memorijal 1, 1970, 83—105.

³⁶ Pažnju historičara zavređuju zbog nekih novih podataka članci: M. Živančević, Ljudevit Gaj, Zbornik za slavistiku 3, N. Sad 1972, 66—85 (autor je u zborniku »Croatica« 5, 1974, objavio opširnu bibliografiju o Gaju); V. Žáček, Suradnja Ljudevita Gaja s Františekom Zachom, Radovi IHP 3, 241—253; i Giuseppe Pierazzi, Suvremena javnost u Italiji o Ljudevitu Gaju, Radovi IHP 3, 193—203). — M. Živančević objavio je također tekst i faksimile do danas nepoznatog Gajeva proglasa od 1. VII 1849. o izdavanju njegovih novina ćirilicom (Zbornik za književnost i jezik 21, N. Sad 1973, 267—275).

³⁷ Lj. Durković-Jakšić, Branislav. Prvi jugoslavenski ilegalni list 1844—1845, Beograd 1968, 256. — Isti je autor posvetio posebnu raspravu još jednom čovjeku Gajeva povjerenja, Stevanu Hrkaloviću (Istorijski časopis XVI—XVII, 1966—67, 109—132), ustrajući i u njoj na svojoj neispravnoj ocjeni Lj. Gaja kao Metternichova agenta.

³⁸ Lj. Sekulić, Njemačka »Luna« u kulturnom životu Hrvatske (Hrvatska književnost prema stranim književnostima II), Zagreb 1968, 191.

³⁹ A. Suppan, Mjere cenzure protiv ilirskih listova Lj. Gaja, Radovi IHP 3, 213—239.

⁴⁰ J. Šidak, Turopoljsko seljačko plemstvo i ilirski pokret, Kaj VII, 1974, br. 5—6, 33—41.

⁴¹ I. Karaman, Ambroz Vranjican — lik jednoga hrvatskog trgovca i društvenog radnika u preporodno doba, Hrvatsko sveučilište, 1971, br. 26 i 27 (s bilješkama, Privreda, 23—37).

⁴² M. Despot, Franjo Ferd. Šporer zagovornik gospodarskog napretka Hrvatske u vrijeme ilirizma, Radovi IHP 3, 241—253.

⁴³ Vl. Matula, Mladi Šulek i Slovaci, Starine JAZU 55, 1971, 101—149. Za ocjenu ilirskog pokreta osobito su važna dva Šulekova članka iz g. 1841/42 (132—147), od kojih je samo prvi objavljen u časopisu »Tatranka« II, Bratislava 1842, sv. 2, 36—48.

Posebno značenje u najnovijoj literaturi o preporodnom pokretu u Hrvata pripada radovima sovjetske historičarke Ine Ivanovne Leščilovske⁴⁴ koja je, između ostaloga, u svom opsežnom »prilogu historiji hrvatskoga narodnog preporoda«, koji je 1968. objavila pod naslovom »Illirizm« (str. 337), pored socijalno-ekonomskih i političkih preduvjeta te njegove društvene podloge, poglavitu pažnju obratila idejnim strujanjima u ilirskom pokretu (166—223) i djelatnosti njegovih pripadnika (224—325).

4) 1848—1849.

Hrvatska povijest za revolucije 1848/49, koja je u prošlom desetljeću bila u historiografiji razmjerno dobro zastupana, nije više zadržala ovo značenje niti se obogatila nekom novom izvornom građom. Po objavljenim prilogima, težište je znanstvenog interesa pripalo tadašnjim događajima u Dalmaciji koji u nacionalnom i socijalnom pogledu pokazuju neka obilježja značajna samo za tu hrvatsku zemlju. Ta je obilježja nastojao u nekoliko manjih priloga, koji se ponekad doimaju kao teze, istražiti Stijepo Obad, načinjući tako probleme kojima se do sada nije obraćala dovoljna pažnja.

U članku o »lijevim tendencijama« u Dubrovniku za revolucije, autor smatra da se već u to vrijeme može ondje govoriti o dvije političke stranke poznate iz 60-ih godina i konstatira da su se talijanaši, za razliku od narodnjaka, zalagali za rješenje kmetskog pitanja i uopće predstavljali napredniji dio građanstva. U kongresnom, pak, referatu o nacionalnom pitanju u tadašnjoj Dalmaciji uopće dolazi do zaključka o nacionalnoj podvojenosti unutar samih »demokratskih snaga«, a »vidnijim rezultatima« narodnjaka označava buđenje narodne svijesti i uvođenje narodnog jezika u škole. U drugim člancima opisuje neuspjelu akciju u Konavlima oko sjedinjenja s »braćom Krovatima« i objašnjava sporno pitanje o izlaženju lista »L'incerto« u Dubrovniku.⁴⁵

Događaje u Zadru g. 1848. ocrtao je na temelju arhivskih podataka Stjepan Antoljak,⁴⁶ a Slavko Gavrilović je objavio program dalmatinskih Srba iz toga doba.⁴⁷

Na zbivanja u sjevernoj Hrvatskoj odnosi se u cjelini ili djelomično nekoliko priloga. Krunoslav Tkalc prikazao je politički rad učitelja Mijata

⁴⁴ I. I. Leščilovskaja, Osobnosti razvitija nacionalnoj gorodskoj buržuaziji v Horvatii i Slavonii v prvoj polovine XIX v., Učenyje zapiski Instituta slavanovedenija XXX, 1966, 74—85; Rolj goroda v formirovanii horvatskoj nacionaljno-osvoboditel'noj ideologii v prvoj polovine XIX veka, Sovetskoe slavanovedenie, 1970, br. 4, 80—89; Sovremennaja jugoslavskaja istoriografija illirizma, na i. mj. 1970, br. 3, 83—90.

⁴⁵ S. Obad, Lijeve tendencije u dubrovačkom previranju 1848/1849. godine, Godišnjak DI BiH XVI, 1965, 91—100; Nacionalno pitanje u Dalmaciji 1848—1849. godine, JIČ 1969, br. 4, 62—68; Prvi pokušaji sjedinjenja Konavala s ostalim hrvatskim krajevima, Anali Instituta JAZU XII, 1970, 355—363; Jedno sporno pitanje oko izlaženja lista L'Incerto u Dubrovniku, »Dubrovnik« XI, 1968, br. 4, 129—135.

⁴⁶ S. Antoljak, Zadar 1848, Zadarska revija 1971, 234—248.

⁴⁷ S. Gavrilović, Program Srba u Dalmaciji i Boki 1848—1849. godine, Istorijski časopis XX, 1973, 201—212.

Stojanovića, zastupnika u Hrvatskom saboru i suradnika »Slavenskog Juga«. ⁴⁸ I. I. Leščilovska pokušala je da ocijeni dvije osnovne tendencije u tadašnjoj hrvatskoj politici — austroslavizam i jugoslavizam, ⁴⁹ iako u praksi one nisu bile tako oštro odvojene kako se to pričinja. Gy. Spira, povjesničar mađarske Četrdesetosme, izložio je akciju peštanskog revolucionarnog komiteta iz kraja marta u hrvatskom pitanju. ⁵⁰ Václav Žáček je u cjelovitom prikazu nacionalno-političkih pokreta 1848. u austrijskih Slavena ⁵¹ posebnu pažnju obratio hrvatskom pokretu i unutar njega djelatnosti »Slavenske Lipe« u Zagrebu. ⁵²

Koristeći se do sada neupotrijebljenom arhivskom građom, **Ferdo Hauptmann** je, osim njezina pomnijivog objavljivanja, obradio pitanja posredovanja nadvojvode Ivana u hrvatsko-ugarskom sukobu ljeti 1848. i Jelačićeva neuspjelog pohoda na Peštu u jesen te godine. ⁵³

⁴⁸ K. Tkalc, Politički rad Mijata Stojanovića 1848—1850, njegovi pogledi na važnije političke događaje do 1881. godine, Godišnjak MH 5, Vinkovci 1966/67, 317—340.

⁴⁹ I. I. Leščilovska, Austroslavizam i jugoslavizam u hrvatskoj nacionalnoj politici 1848. g., Radovi IHP 3, 1973, 285—296. — Nastavljajući svoj dosadašnji rad na proučavanju preporodnog pokreta u Hrvata, Leščilovska je prešla posljednjih godina na istraživanje hrvatske povijesti za revolucije 1848/49. Na to područje odnose se još ovi njezini prilozi: Nacionalnoe dviženie v Horvatii i Slavonii v period pod'ema revoljucii 1848. g., u zborniku »Razvitie kapitalizma i nacionalnjne dviženija v slavjanskih stranah«. Moskva, 1970, 75—95; Materialy k izučeniju horvatskoga voprosa v 1848. g. (Dejateljnost horvatskoga sabora v 1848 g.), Slavjano-balkanskie izsledovanija, Moskva 1972, 229—266; Nekatorye čerty horvatskoga nacionaljnoga dviženija v 1849 g., u zborniku »Voprosy pervonačalnoga nakoplenija kapitala i nacionalnjne dviženija v slavjanskih stranah«, Moskva 1972, 73—85.

⁵⁰ Gy. Spira, Nacionalna politika u peštanskoj revoluciji marta 1848, Zbornik za istoriju 1, N. Sad 1970, 27—36. (Oba dokumenta koje autor donosi poznata su već iz rasprave F. Šišića, Hrvati i Mađžari uoči sukoba 1848, Jugoslav. Njiva VII/II, 1923.)

⁵¹ V. Žáček, Nacionalno-političko kretanje austrijskih Slavena za vrijeme revolucije god. 1848, Godišnjak DI BiH XVIII, 1968/69, 21—43. (U prijevodu ima dosta pogrešaka koje kvare smisao teksta.) — Osim suradnje u naprijed spomenutom kolektivnom radu »Češi a Jihoslované v minulosti«, na hrvatsku povijest za revolucije odnose se još ovi piščevi prilozi: K dějinám austroslavismu rakouských Slovanů, Slovanské historické studie VII, Praha 1968, 129—177; A. I. Brič v Čechách r. 1848, Slovanský přehled 1970, 241—251; České a jihoslovanské Slovanské lípy v roce 1848, Literární archiv VI, Praha 1972, 195—239.

⁵² Radi potpunosti treba navesti dva članka koji, svaki na svoj način, rezimiraju rezultate dotadašnjih istraživanja. To su: Vladimir Koščak, Hrvatska politika 1848/9, Forum VII, knj. XVI, 1968, 130—159, i Nikša Stančić, Osnovni problemi ilirskog pokreta i revolucije 1848/49. g. prema najnovijoj literaturi, Nastava povijesti 1967/8, br. 3, 27—38. Oba su članka bez bilježaka.

⁵³ F. Hauptmann, Erzherzog Johann als Vermittler zwischen Kroatien und Ungarn im Jahre 1848, Zur Kunde Südosteuropas II/1, Graz 1972, 60; Jelačić's Kriegszug nach Ungarn 1848, na i. mj. II/5, I—II, 167 i 353 (drugi svezak sadržava isključivo izvorne tekstove).

5) Razdoblje neoapsolutizma (1849—60)

Razdoblje apsolutizma nakon pobjede kontrarevolucije nije nikada privlačilo veću pažnju historičara, iako su se upravo tada začinjali u hrvatskim zemljama novi oblici ekonomskog i socijalnog života, značajni za građansko društvo, a uvodili su se i oblici moderne državne uprave.

U cjelovitom prikazu ekonomike Hrvatske na početku druge polovice XIX st. Vasilije Krestić je s osobitom pažnjom obradio prilike u doba Bachova apsolutizma, pa je to do sada najpotpuniji prikaz promjena u privrednim i društvenim odnosima 50-ih godina.⁵⁴ Dopunjuje ga rad M. Despot o djelatnosti Trgovačke komore i Gospodarskog društva u Zagrebu u to doba.⁵⁵ Sažetiji pogled na prilike u hrvatskim zemljama potkraj šestog desetljeća dao je J. Šidak u uvodnom poglavlju »Povijesti hrvatskog naroda 1860—1914«.⁵⁶ I. Karaman je u posebnom prilogu opisao početke industrije u Slavoniji 50-ih godina.⁵⁷

Unatoč skučenosti nacionalno-kulturnog života pod pritiskom službene germanizacije, pitanja vezana uz književni jezik imala su tada izuzetno značenje i odlučno su utjecala na dalji razvoj, ne samo kulturni nego i nacionalni. Pokazuju to rasprave Zlatka Vince.⁵⁸

O Pravoslavnoj akademiji, koja je od Kr. akademije znanosti preostala nakon reforme školstva 1850, cjeloviti pregled dao je Milan Bosanac.⁵⁹

6) 1860—1883.

Razdoblje od kraja neoapsolutizma do narodnog pokreta g. 1883. prvi je put u cjelini prikazao znanstvenim metodama J. Šidak u knjizi »Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914« (str. 3—112).⁶⁰ Težište istraživačkog rada u

⁵⁴ V. Krestić, Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine, Posebna izdanja SAN 178, Beograd 1969, 424 (gl. I, Privredni i društveni odnosi u Hrvatskoj početkom druge polovine XIX veka, 13—110).

⁵⁵ M. Despot, Osvrt na rad zagrebačke Trgovačke komore i Gospodarskog društva u Zagrebu u vrijeme Bachova apsolutizma, Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske, 1967, 27—69.

⁵⁶ J. Šidak — M. Gross — I. Karaman — D. Šepić, Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914, Zagreb 1968, 3—12.

⁵⁷ I. Karaman, Počeci industrijske privrede u Slavoniji (1850—1860), Radovi FF u Zagrebu, Odsjek za povijest 6, 1968, 97—109.

⁵⁸ Zl. Vince, Polemika pedesetih i šezdesetih godina 19. stoljeća oko pripadnosti štokavštine, Forum 1971, br. 7—8, 257—292. Usp. od istog autora: Pitanje hrvatskog jezika pedesetih godina 19. stoljeća u Dalmaciji, Forum 1971, br. 11—12, 764—784.

⁵⁹ M. Bosanac, Pravoslavna akademija (1850—1874), Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu I, 1969, 79—90.

⁶⁰ Usp. bilj. 56. — Za razdoblje 60-ih godina do nagodbe usp. i J. Šidak, Die kroatische Politik in den sechsziger Jahren des XIX Jahrh. bis zum kroatisch-ungarischen Ausgleich (1868), Österr. Osthefte IX, 197—212 (s bilješkama u prijevodu Studije 325—338).

nas nalazilo se prvenstveno na sedmom desetljeću, od obnove ustavnosti do revizije hrvatsko-ugarske nagodbe 1873, pa je razumljiva posebna pažnja s kojom se proučavao upravo politički razvoj u to doba čestih promjena kroz koje je prolazila Habsburška monarhija u cjelini i oblikovanje osnovnih političkih pravaca značajnih za sav kasniji razvoj hrvatskog naroda unutar Monarhije.

Na razdoblje od g. 1860. dalje odnose se velikim dijelom rasprave koje su uvrštene u naprijed navedene knjige I. Karamana i J. Šidaka.

Cjelovitu sintezu razdoblja od 1859—1873, s obzirom na »historiju, ideologiju, političke stranke« — kako glasi podnaslov knjige — objavio je 1970. sovjetski historičar Vladimir Izraelović Frejdzon.⁶¹

Osim gore spomenutog, temeljnog djela Vasilija Krestića o hrvatsko-ugarskoj nagodbi, koje se većim dijelom odnosi na razvoj što joj je prethodio, Josip Šarinić je pokušao da u središte pažnje i pravne analize stavi sam taj politički akt.⁶² Narodnu stranku, koja je do revizije ponijela na sebi svu težinu brobe protiv nagodbe, obradila je u razdoblju od 1865. do njezine kapitulacije 1873. Vera Ciliga.⁶³ Ideologiju, pak, pravaštva prvi put je u cjelini, sve do kraja Monarhije i na cijelom etničkom teritoriju hrvatskog naroda, izložila Mirjana Gross.⁶⁴ Ideologija narodnjaka, s podlogom u jugoslavstvu F. Račkoga i J. J. Strossmayera, nije još dobila sličnu, obuhvatnu sintezu. Vladimir Koščak ograničio se u svom predgovoru izboru političkih spisa Račkog i Strossmayera⁶⁵ na neka općenita obilježja njihove ideologije, a V. Ciliga razmatra u više priloga konkretnu južnoslavensku politiku narodnjaka.⁶⁶ O njihovu odnosu prema pitanju ujedinjenja Južnih Slavena ra-

⁶¹ V. I. Frejdzon, Borba hrvatskoga naroda za nacionalniju slobodu (str. 382). Usp. i ocjenu J. Šidaka u Časopisu za suvremenu povijest (dalje ČSP) 1971, I, 232—237.

⁶² J. Šarinić, Nagodbena Hrvatska. Postanak i osnove ustavne organizacije. Zagreb 1972, 308. Usp. i ocjenu M. Valentića, O jednom pristupu državnopravnoj povijesti, ČSP 1973, br. 1, 147—159.

⁶³ V. Ciliga, Slom politike Narodne stranke (1865—80), Zagreb 1970, 313 (uz osnovni tekst uvrštena su u knjigu i tri ranija priloga autorice o politici te stranke do 1873). — Na isto razdoblje odnose se rasprave V. Cilige: »O stavovima pravaša i narodnjaka prema političkim pojavama svog vremena (1867—1871)«, ČSP 1973, II, 77—101; i »O političkim koncepcijama i djelatnosti Samostalne narodne stranke 1863—1865«, na i. mj. VII, 1975, 37—60.

⁶⁴ M. Gross, Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973, 453. — O Anti Starčeviću v. također članke J. Šidaka u Enc. Jug. VIII, 1971, 127—130, i Tomislava Ladana, s težištem na pitanjima Starčevićeva jezika i stila, u izdanju njegovih izabranih Političkih spisa, 1971, 7—75 (usp. ocjenu Vl. Oštrića u ČSP 1972, br. 1, 201—207).

⁶⁵ J. J. Strossmayer — I. Rački, Politički spisi, Zagreb 1971 (uvod VI. Koščaka, 7—86). — Usp. također članke J. Šidaka u Enc. Jug. o F. Račkom (VII, 1968, 5—6) i J. J. Strossmayeru (VIII, 1971, 195—198).

⁶⁶ V. Ciliga, Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866—70), HZ XVII, 1964, 85—94 (Slom 261—301). — Prilog poznavanju hrvatsko-slovenskih odnosa potkraj šezdesetih godina XIX stoljeća, na i. mj. XXIII—XXIV, 1970—71, 97—115.

zvila se između V. Cilige s jedne te Dušana Kermaunera⁶⁷ i V. Krestića s druge strane polemika,⁶⁸ koja je, unatoč stanovitoj oštirini, pridonijela boljem poznavanju nekih problema.

Ekonomski je razvoj u tom razdoblju, osim agrara, temeljito osvijetljen u više radova. Miroslava Despot izradila je cjelovit prikaz industrijskog razvoja Hrvatske između 1850. i 1873,⁶⁹ a daljem će istraživanju moći korisno poslužiti i njezin »osvrt« na objavljene izvore i literaturu o gospodarskoj povijesti Hrvatske do 1918.⁷⁰ I. Karaman je u većem broju priloga obradio ekonomsku problematiku »pod nagodbenim sistemom«. U jednom od njih izložio je te probleme napose u doba između sklapanja nagodbe i njezine revizije,⁷¹ a u drugom prikazao gospodarski položaj Slavonije sve do 1918.⁷²

Od pojedinih događaja, pojava i problema u tom 20-godišnjem razdoblju osobita je pozornost bila usmjerena na proučavanje Hrvatskog sabora od 1861. Hodimir Sirotković obradio je izborni postupak za taj sabor,⁷³ Ferdo Čulinović njegovu zakonodavnu djelatnost,⁷⁴ a Ljerka Kuntić, u skučenom obliku kongresnog referata, njegov odnos prema jugoslavenskoj ideji.⁷⁵ U tiješnoj su vezi s radom tog sabora također prilozi Vase Bogdanova o dalmatinskom pitanju u tadašnjoj politici Hrvatske⁷⁶ i Lj. Kuntić o rije-

⁶⁷ D. Kermauner, O najnovijej apologiji hrvatske narodne stranke, HZ XVIII, 1965, 251—283. — V. Ciliga, O nekim »apologetskim« prikazima u povijesti, na i. mj. XIX—XX, 1966—67, 447—465. — O diskusiji koja se, u vezi s politikom Narodne stranke, pavela o tzv. jugoslavenskom kongresu u Ljubljani na početku prosinca 1870, usp. Zdravko Dizdar, Ljubljanski »jugoslavenski kongres« 1870. u najnovijoj literaturi, HZ XXVII—XXVIII, 1974—75, 331—341.

⁶⁸ V. Krestić, Jugoslavenska politika J. J. Strossmayera, Istorijški glasnik 1969/1, 9—30. — V. Ciliga, O rušenju mita oko »jugoslavenske« politike J. J. Strossmayera, ČSP 1971, II—III, 254—266. — Svoju osnovnu tezu, koja u jugoslavenskoj politici narodnjaka, a među njima i Strossmayera, nalazi u biti samo jedan oblik velikohrvatstva, pa, štoviše, i crkvenog unijatstva, V. Krestić, Srbi u Hrvatskoj od 1850. do 1868. godine, JIČ 1975, 3—4, 33—48, nastoji potkrijepiti i prikazom srpskog pitanja u Hrvatskoj do nagodbe.

⁶⁹ M. Despot, Industrija građanske Hrvatske 1860—1873, Zagreb 1970, 236.

⁷⁰ M. Despot, Osvrt na štampanu građu i literaturu o gospodarskoj povijesti Hrvatske od 1850. do 1918, Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske, 1967, 267—389.

⁷¹ I. Karaman, Problemi kapitalističke privrede sjeverne Hrvatske u razdoblju između nagodbe i njezine revizije (1868—1873), Radovi IHP 6, 1974, 87—128.

⁷² I. Karaman, Privredni položaj Slavonije u Habsburškoj monarhiji pod nagodbenim sistemom (1868—1918), Zbornik Historijskog instituta Slavonije 2, 1966, 283—374. — Usp. također od istog pisca: Ekonomsko-socijalne prilike u Slavoniji u drugoj polovini 19. stoljeća, Materijali naučnog skupa »Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama«, Osijek 1867 (Slavonski Brod 1969, 11—23).

⁷³ H. Sirotković, Izborni red za sabor 1861. godine i provođenje izbora, Rad JAZU 347, 1967, 211—276.

⁷⁴ F. Čulinović, Sabor Hrvatske od 1861, na i. mj., 77—210.

⁷⁵ Lj. Kuntić, Hrvatski sabor godine 1861. i jugoslavenska ideja, JIČ 1969/4, 73—81.

⁷⁶ V. Bogdanov, Dalmatinsko pitanje u politici banske Hrvatske godine 1861, Starine JAZU 55, 1971, 39—99.

čkom listu »Eco di Fiume« (kasnije Gazzeta) i pogledima njegova urednika E. Rizzija na tadašnju hrvatsku politiku 1861.⁷⁷

Za politički razvoj nakon 1861. donose nešto novih podataka i neki prilozi Vasilija Krestića⁷⁸ i V. I. Frejdzona.⁷⁹

Djelatnosti I. I. Tkalca u emigraciji nakon 1863. posvetila je Lj. Kuntić jedan diskusioni prilog⁸⁰ u povodu knjige A. Tamborre »I. I. Tkalac e l'Italia« (1966). Zatim je u predgovoru svom izboru političkih spisa Eugena Kvaternika prikazala njegovu ličnost i doba.⁸¹

Stogodišnjica Kvaternikove pogibije (1871) dala je poticaj za održavanje znanstvenog skupa koji je urodio s više važnih radova o njemu i nekim pitanjima povezanim s njegovom djelatnošću i smrću. J. Šidak je u kritičkoj raspravi prikazao problem E. Kvaternika u historiografiji;⁸² M. Gross pregledno izložila idejne poglede Kvaternika i Starčevića;⁸³ Mirko Valentić ocrtao prilike u Vojnoj Krajini u doba Kvaternikove bune;⁸⁴ Miroslav Šesták opisao njegov odnos prema češkoj politici u 60-im godinama,⁸⁵ V. I.

⁷⁷ Lj. Kuntić, Riječki list »Eco di Fiume« (Gazzeta) i g. 1861, Radovi FF u Zagrebu, Odsjek za povijest 6, 1968, 110—137.

⁷⁸ V. Krestić, Prilozi za biografiju I. Kukuljevića, HZ XIX—XX, 1966—67, 392—404, i Príspevek k dějinám česko-chorvatských vztahů (1860 až 1868), Slovanský přehled, Praha 1969, br. 1, 20—26.

⁷⁹ V. I. Frejdzon, Hrvatsko-ruski dodiri 1868—1870, HZ XXI—XXII, 1966—67, 171—177.

⁸⁰ Lj. Kuntić, O nekim problemima djelatnosti I. I. Tkalca u emigraciji, HZ XIX—XX, 1966—67, 429—446. — Usp. također J. Šidak, Tkalac I. I., Enc. Jug. VIII, 1971, 340—341, i Stanko Dvoržak, O proučavanju života i djela Imbre Ignjatijevića Tkalca, ČSP VI, 1874, 71—81. — Važnu izvornu građu o Tkalcu objavili su St. Dvoržak, Pisma Imbre I. Tkalca Vuku Karadžiću, Novi ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta 4—5, Zagreb 1972, 86—105, te I. G. Karasev i V. I. Frejdzon, Sotrudničestvo horvatskogo publicista Imbro Tkalaca v »S.—Peterburgskih vedomostih« (1863—1865 gg.), zbornik »Slavjane i Rossija«, Moskva 1972, 171—188.

⁸¹ Lj. Kuntić, Kvaternik i njegovo doba (E. Kvaternik, Politički spisi, Zagreb 1971, 7—64).

⁸² J. Šidak, E. Kvaternik u historiografiji, ČSP 1972, br. 1, 5—23.

⁸³ M. Gross, O nacionalnoj ideologiji A. Starčevića i E. Kvaternika, na i. mj., 25—46.

⁸⁴ M. Valentić, Hrvatsko-slavonska Vojna krajina u 60-im godinama, ČSP 1972, br. 1, 63—72. — Usp. o nekim problemima Krajine rasprava istog autora: O nekim problemima Vojne Krajine u XIX stoljeću, HZ XVII, 1964, 359—383.

⁸⁵ M. Šesták, E. Kvaternik i češka politika 60-ih godina, HZ XXV—XXVI, 1972—73, 189—201. — Osim poglavlja o »Česima i Jugoslavenima u Habsburškoj monarhiji u godinama 1850—1890« u naprijed spomenutom kolektivnom radu »Češi a Jihoslované v minulosti« (str. 403—487), M. Šesták je objavio još ove rasprave iz povijesti češko-hrvatskih političkih odnosa u drugoj polovici XIX stoljeća: Revoluční spolupráce E. Kvaternika s J. V. Fričem v letech 1863—1864, Rozpravy Českoslov. akademie věd 75/1, 1965, 75; Revoluční varianta řešení chorvatské a české otázky v politickém programu a vzájemné spolupráci E. Kvaternika a J. V. Friče v 60. letech, Sborník historický 19, Praha 1972, 189—219; Chorvatská otázka v české politice 1860—1864, Českoslov. časopis historický XX, 1972, 39—70; Chorvatská a česká politika v letech 1865—1866, na i. mj. XX, 309—338.

Frejdzon iznio neke nove podatke u vezi s njegovim boravkom u Rusiji 1859. i izložio njegovu »društveno-političku poziciju« od 1859. do smrti.⁸⁶

S obzirom na izvornu građu iz 60-ih i 70-ih godina donose nove podatke o nekim tadašnjim važnim pitanjima također prilozi Ivana Očaka i J. Šidaka.⁸⁷

Problematika osmog desetljeća, znatno oskudnijeg u političkoj i nacionalnoj dinamici zbivanja od prethodnoga, osobito nakon revizije nagodbe, nije toliko privlačila pažnju istraživača, iako se mnogi naprijed spomenuti prilozi odnose i na to vrijeme.⁸⁸ Nadovezujući na svoju knjigu o slomu politike Narodne stranke, V. Ciliga je u posebnoj raspravi prikazala političku opoziciju za banovanja I. Mažuranića, usredotočenu poglavito u zanimljivoj ličnosti Milana Makanca.⁸⁹ Dragutin Pavličević je, pak, u više članaka razmotrio odjek bosansko-hercegovačkog ustanka u hrvatskom političkom i gospodarskom životu.⁹⁰ O istom predmetu, s obzirom na držanje biskupa Strossmayera prema pitanju Bosne i Hercegovine uopće, pisala je i V. Ciliga.⁹¹ Pavličević je, najzad, objavio i znanstveni rad o nemirima 1883. na području bivše banske krajine,⁹² koji su se po mnogim svojim obilježjima razlikovali od suvremenog pokreta na zagorskom selu.

Jaroslav Šidak

⁸⁶ V. I. Frejdzon, Obščestvenno-političeskaja pozicija E. Kvaternika (konec 50 — načala 70-ih godov XIX v.), Učenyje zapiski Instituta slavjanovedenija XXX, 1966, 86—113; Trenuci iz djelatnosti E. Kvaternika g. 1859, ČSP 1972, br. 1, 141—147.

⁸⁷ I. Očak, Građa za povijest hrvatsko-ruskih veza u drugoj polovici XIX stoljeća, HZ XIX—XX, 1966—67, 369—391. — J. Šidak, Dva priloga hrvatskoj povijesti od 1868—1871, na i. mj. XIX—XX, 341—368, i Prilozi povijesti ranog pravaštva, na i. mj. XXV—XXVI, 1972—73, 281—303 (s dosad nepoznatim tekstom A. Starčevića iz g. 1875). — Građa koju je J. Šarinić objavio pod naslovom, »Hrvatska politika u Krešičevim pismima u Pariz (1. VIII 1867—18. VI 1870)«, Starine JAZU 55, 1971, 211—304, sastoji se od odlomaka pojedinih pisama (249—292), popraćenih bilješkama svoje vrste. — Građu I. Očaka dopunjuju do sada neobjavljena pisma hrvatskih javnih radnika (među njima najviše I. Kukuljevića) ruskom slavjanofilu M. F. Rajevskom, koja su izašla u zbirci »Zarubežnye Slavjane i Rossijsija. Dokumenty arhiva M. F. Raevskogo. 40—80 gody XIX veka.« (Moskva 1975.)

⁸⁸ V. bilj 2. — Usp. i Dragutin Pavličević, Ivan Mažuranić kao političar, Dometi IV/9, Rijeka 1971, 84—97.

⁸⁹ V. Ciliga, O političkoj opoziciji u vrijeme banovanja I. Mažuranića, HZ XXI—XXII, 1968—69, 145—169.

⁹⁰ D. Pavličević, Odras bosansko-hercegovačkog ustanka 1875—1878. na gospodarske prilike u Hrvatskoj, ČSP 1971, br. 1, 91—100. — Odjek bosanskog ustanka (1875—1878) u sjevernoj Hrvatskoj, Radovi IHP 4, 1973, 121—196. — O držanju bana I. Mažuranića prema b.-h. ustanku, Traženja 3, Slav. Požega 1970. — Ante Starčević prema b.h. ustanku 1875—1878. i Istočnom pitanju, Revija, Osijek 1971, br. 6, 111—120; Odbori za pomaganje i bosanski prebjeci u sjevernoj Hrvatskoj tijekom bosansko-hercegovačkog ustanka 1875—1878, Radovi IHP 7, 1975, 219—248.

⁹¹ V. Ciliga, J. J. Strossmayer i pitanje Bosne i Hercegovine 1870—1878, ČSP 1972, br. 1, 47—61.

⁹² D. Pavličević, Bune u bivšoj Banskoj Krajini 1883, HZ XXV—XXVI, 1972—73, 75—133.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXXI—XXXII

1978—1979

Redakcijski odbor:

IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE
ZAGREB